

Ludwig van BEETHOVEN

Beethovenovy ouvertury podržují myšlenkově a stavebně základní půdorys vpodstatě sonátové formy. Svým určením a obsahem jsou však zcela zvláštního druhu a osobnosti. Všechna na snímku uvedená čísla spojuje heroická tematika (i když jde o hrdiny velmi rozličných typů). Beethovena takové náměty zvláště přitahovaly. Byla to doba prosycená revolučními ideami, nakloněná heroickému patosu (oblíba hrdinů předjímalá již pozdější romantické období kultu výjimečných osobností). Tyto tři ouvertury jsou vlastně navzájem příbuzné nejen vnější formou, ale i ideovým zaměřením, vnitřním obsahem: je tu jednotný, možno říci revoluční duch, heroický element (jaký prostupuje např. i Eroicu a Appassionatu ad.). Revoluce, boj za svobodu, vzpoura proti násilí byly Beethovenovi mocným inspiračním pramenem.

LEONORA označovaná jako III. je jednou ze čtyř předeher, jež komponoval Beethoven ke své opeře — jediné, zato v celé operní literatuře ojedinělé jak hudbou, tak i etickým programem. (Libreto je založeno na historické události z doby francouzské revoluce.) Jak velice skladatel na díle záleželo, potvrzuje i vzácný jev, že k ní napsal čtyři předehery. Původní název opery „Leonora“ podle hrdinky nesou i první tři ouvertury. Všechny jsou komponovány jako programní symfonické básně v dramatické sonátové formě a zpracovávají tematický materiál opery. Tim vlastně otevřel Beethoven novou cestu do oblastí hudebně dramatických básní, rozvinutých pak v následujících historických obdobích.

První verzi předeher (Leonora I) zavrhl Beethoven ještě před uvedením opery a napsal druhou (premiéra díla se konala v listopadu 1805). První Leonora nebyla za jeho života vůbec provedena. V ní jen jediné téma je „doslovně“ přejato z materiálu opery; jinak má obecnější programní půdorys, z něhož vystupuje více světlý hrdinčin obraz než její heroický zápas. Kdyby však neexistovaly další Leonory, byli bychom vděční za tuto jedinou ouverturu, neboť je již také mistrovská, i když nedosahuje velkoleposti a dramatické síly obou dalších. Beethoven si přál předeheru hlouběji a konkrétněji zrcadlící obsah dramatu. Koncepce II. ouvertury je zcela jiná, úže spjatá s postupy dramatu, jejichž myšlenkový obsah (žalátní scéna — Florestanovo utrpení, Leonorin heroický boj, záchranná trubková fanfára, jásot osvobozených, vítězství závěr) představuje s dramatickou obrazností, symfonicky plnými prostředky. III. Leonora má s druhou stejné pojetí. Je sevřenější — některé části zkráceny —, instrumentace je zářivější, zápasivý prvek silněji zdůrazněn, celek vyváženější a do jemných odstínů vytříben. III. ouverturu napsal Beethoven k provedení přepracované, dvouaktové verze opery roku 1806. Je zajímavé, že všechny tři „Leonory“ jsou napsány v tónině C dur, užívané skladatelem pro výraz myšlenek osvobození a vítězství dobra. Hovoříme-li už o všech předehrách, třeba se dotknout i IV. (E dur), zvané Fidelio (jméno chlapce, za něhož se Leonora vydává v přestrojení ve věznicu); byla napsána k novému vyprávění a třetímu, posledního přepracování díla v roce 1814. Opera se pak hraje pod názvem Fidelio. Od té doby zaznívá ouvertura Fidelio při představeních — jako úvod k opeře. Je ze všech předeher nejjednodušší a odpovídá běžnému charakteru vstupního operního úvodu, připravujícího hru. Leonora III. se hrává před poslední proměnou jako nádherná rekapitulace právě skončeného dramatu v osobní rovině a jako most k závěrečnému obrazu, přenášejičímu obsah a význam děje do roviny zobecňující a vyznívajícímu jako hymnus vítězství a svobody.

Úvodní Adagio navozuje atmosféru žaláře, temné propasti údělu Florestanova. V části allegrové se z hlubin vynořuje Leonorino téma jako nositel světla a vášnivě naděje, vnitřní silou rostoucí k heroické velikosti. Je v něm ta nespoutaná životní vůle a optimismus, jež od Eroicy pronikají i dalšími díly skladatele. V jediné své opeře Beethoven vložil tuto sílu do svého ideálu ženy-hrdinky. Rozvíjení motivické přináší fáze Leonorina boje; konflikty a zápasy jsou spojeny s nevýslovným utrpením. Boj s představitelem zla a útisku (Pizzaro) houstne, graduje a vyhrocuje se k vrcholu zápasu: do vzrušené spleti zazní náhle — jako hlas shůry zvěstující spásu — trubkový signál (oznamující příjezd zastávce spravedlnosti). Jako by se zastavil

LEONORA III.

Předehera, op. 72a

EGMONT

Předehera k tragédii

J. W. Goetha, op. 84

AH! PERFIDO

Scéna a árie, op. 65

CORIOLAN

Předehera k tragédii

H. J. von Collina, op. 62

EVA DĚPOLTOVÁ

(soprán v op. 65)

ČESKÁ FILHARMONIE

Řídí FRANTIŠEK VAJNAR

Hudební režie Libor Mathauser
Zvuková režie Václav Roubal
Technická spolupráce Petr Kocfelda

Nahráno 6.—7. září 1978 ve studiu
pražského Domu umělců

Cover design © Dimitrij Gaydečka 1980
Cover photo © Jaroslav Kubec 1980
Sleeve-note © Marie Ernstová 1980

čas: užaslé, ještě nevěřící vydechnutí, blažené díky vzdání. Z blaha trnouchého a chvějícího se mezi nebem a zemí se rozletí triumfující, závrtná radost; zprvu zdráhavě, až se rozsvítí v oslepující záři Leonorino téma. „Nekonečné blaho a nevýslovná radost“, jásot všech osvobozených vězňů žhne ve vítězném pochodu, jenž má revoluční dravost a sílu. Toto místo je neopakovatelné vyjádření onoho uvolnění z pout, jako duše zbavená tíže tryská čistá radost ve všeobjímajícím víru.

I v CORIOLANOVÍ našel Beethoven osobnost výjimečných vlastností, zato však velice rozpornou. Předeheru napsal v roce 1807, inspirovav se tragédií svého přítele H. J. Collina, tehdy ceněného dramatika. Podobně jako Shakespeare vychází i Collin ze slavného řeckého dějepisce a filosofa Plutarcha, z jeho Životopisů slavných osobností antického světa. Je to tragédie silné osobnosti, která se postaví proti vlastnímu národu. Děj se odehrává v antickém Římě v prvních letech římské republiky. Udatný a schopný Coriolan se dostává za válečné zásluhy o vlast do čela patriciů a získává moc a úctu. Přílišná ctižádost, sledování pouze osobního cíle a tvrdý postoj k chudým plebejům vedou však k roztržce se senátem i s patricií. Z vášnivě msty spojuje se Coriolan s nepřitelem a táhne na Řím. Jeho neoblomnost se sklání až před matčinou prosbou, aby ušetřil rodné město. Tim se stává zrádcem podruhé, jeho zlomená osobnost už neunes tak velkou tíhu viny; vítá proto smrt z rukou nepřátel. — Podobně jako Leonora je i Coriolan vlastně symfonicko-dramatickou básní, zobrazující v podstatných rysech obsah dramatu. Byla to politická látka (třídní boj patriciů s plebeji, konflikt jednotlivce a společnosti), jež Beethovena lákala. Kolik energie a výrazové koncentrace je sevřeno v tak úzkém prostoru! Celá úvodní část (mohutná unisona, přerušovaná tvrdými akordy) s ponurým, úporným mollovým motivem kreslí postavu hrdiny; úpěnou statečnost, železnou neústupnou vůli a tvrdost. S nástupem vedlejší myšlenky zvroucní hudební proud v jednu z Beethovenových vrhých melodií: není pochyb, že houslová kantiléna charakterizuje ženský prvek dramatu, Coriolanovu matku a ženu. V konfliktu obou živlů-světů (dravého, ničím neomezeného jedince a humánního světa, s nímž je individuum spjata vazbami osobními i společenskými), jenž se vyostruje k zoufalému zápasu, padá vinou obtížený hrdina. Jeho motiv doznívá elegicky do ztracena. Je to jediná Beethovenova ouvertura končící tragicky. Obdivuhodně strohou formou a hutným výrazem je docíleno neobyčejné působivosti.

Scénickou hudbu ke Goethově truchlohře EGMONT napsal Beethoven pro Vídeňské dvorní divadlo k provedení v roce 1809. Celá scénická hudba obsahuje 9 částí a předeheru. Beethoven se ujal práce s nadšením — pro námět sám a neméně z hlubokého obdivu pro básníka. Hudba k Egmontu obráží nejen dokonale souznění skladatele s dramatem (což ocenil i Goethe), ale i dobovou skutečnost, prostoupenou a napojenou revolučními hesly. Ouvertura Egmont je určitým protipólem ke Coriolanovi. Hrabě Egmont, flanderský místopředseda v době španělského absolutistického útlaku v Nizozemí (počátky nizozemské buržoazní revoluce v 16. století), stojí v čele povstání potlačení národa; zradou sice padá, avšak nadšení a síla lidí roste; dílo končí vizí vítězství. Beethovenův Egmont je personifikací utlačení národa; jeho smrt přesahuje význam smrti jednotlivce a jeho triumf přerůstá v triumf všech utištěných. Ouvertura se stala v rukou Beethovenových samostatným instrumentálním dramatem. Introdukce evokuje utrpení flanderského lidu pod španělskou tyraní, zosobněnou v temné postavě vévody z Alby. (Ne náhodou je tísňivý úvod v f moll příbuzný s počátkem Leonory III. I zde je dusné ovzduší žaláře — poroby za tuhého absolutismu.) K charakteristice despoty užil Beethoven tvrdého motivu v sarabandovém rytmu (starý vznešeně škrobený tanec tu symbolizuje dvorský ceremoniál). Jemu odpovídá žalný motiv týraného lidu. V dalším střetání roste však tento motiv v sevřenější, odhodlaný odpor a stává se silou. Durovým obratem (do Des dur — u Beethovena, typický pro vzrát k pozitivnímu vývoji událostí) zasvítí nový prvek vzházející naděje, zprvu zcela tíše se zdálky blížící jako příslib. Zdánilvé nevýznamný motiv se v Allegru rozpoutá v mohut-

nou sílu, despotou podceňenou. Beethoven, intenzivně prožívající každý boj za spravedlnost, promítl sem i vlastenecké a pokrokové ideje probuzené v německém národě; jenom on mohl vyjádřit onen přechod od pasivního nářku k aktivnímu odporu tak podmanivým způsobem. — Boj je těžký a neúprosný. Objevuje se i energický prvek, pulsující v známém „motivu osudu“. Zazní heroické téma v plnosti. Temná moc zdánlivě vítězí. Hlava hrdiny padá. Ještě výkřik žalu, pak mrtvé ticho. Avšak nepřemožitelná je síla, odhodlaná k boji za svobodu. Po napjatém přechodu ke Codě s tichými tóny dřev vyrostle jásavé finale triumfálního lesku (Beethoven je nazval „symfonií vítězství“). Je to vyjádření vize, která v dramatu následuje po slovech na smrt odsouzeného Egmonta: „Kupředu! Dobrý národ! Bohyně vítězství tě vede!“

Beethovenovy slavné předehery doplňuje zde belcantová scéna a árie „AH! PERFIDO SPERGIURO“, op. 65. Vznikla zřejmě jako výsledek a plod studia dramatické kompozice u Salieriho, kde Beethoven hodlal prohloubit své umění pracovat s lidským hlasem a zdokonalit se i v italštině. Árie byla napsána a věnována zpěvačce Josefíně Claryové za Beethovenova pražského pobytu v roce 1796. Hraběnka Claryová, nadšená ctitelka Beethovenova umění, se později provdala za hraběte Clam-Gallase. (V hudebním archivu clam-gallasovského zámku ve Frýdlantu byly nalezeny další dvě Beethovenovy skladby věnované zpěvačce — pro mandolinu a kytaru.)

Reprezentační snímek tří nejznámějších a také největších Beethovenových ouvertur vychází k životnímu výročí dirigenta nahrávky. FRANTIŠEK VAJNAR patří mezi prvořadě české dirigenty. Narodil se v roce 1930 ve Strašicích u Rokycan, studoval na pražské konzervatoři housle a dirigování. Ještě za studií hrál v orchestru pražského Národního divadla. Po začátcích v Armádní opeře (1953—55) působil v Hudebním divadle v Karlíně (1955—56), ve Státním divadle v Ostravě (1960—62) a 12 let jako šéf opery Státního divadla v Ústí n. Labem. Roku 1974 přichází do Národního divadla v Praze, kde působí dosud. V témže roce — 1974 — začíná pracovat i pedagogicky na pražské AMU. Vedle divadelní praxe uplatňuje se jako dirigent symfonických orchestrů; pravidelně pracuje s našimi předními tělesy a jako hostující dirigent operní i symfonický je vítán i v zahraničí.

František Vajnar je umělec velmi všestranný. Neodolal ani aktivní práci v oblasti komorních orchestrů, kde se též významně uplatňuje. Od roku 1968 vede soubor Collegium musicum Pragense, s nímž koncertuje a natáčí v celé řadě evropských zemí (mj. světové hudební festivaly v Salzburgu, Vídni, Praze aj.). V roce 1976 získal František Vajnar IV. cenu a titul laureáta v Riu de Janeiro (jediná soutěž bez věkového omezení účastníků). Od sezóny 1979/80 je šéfem Symfonického orchestru Čs. rozhlasu. Rovnoměrně dělí svůj čas i zájem mezi hudbu operní a symfonickou — obojí je mu stejně velkou láskou. Jeho repertoár zabírá nemírnou šíři od vídeňských klasiků a staré české hudby po díla soudobá, jimž věnuje mimořádnou péči — ať jsou to tzv. klasické 20. století (Janáček, Martinů, Prokofjev, Šostakovič) či hodnotné skladby autorů žijících. K Beethovenovi ho váže hluboký zájem a mimořádná znalost jeho partitur — je to jeden z autorů jemu nejbližších.